

O'RTA ASR ISLOM TAFAKKURIDA ILM VA AXLOQ DIALEKTIKASI: IBN HAJAR AL-ASQALANI MEROSI MISOLIDA

Norqulova Gulsevar G'olibjonovna

Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18668790>

Annotatsiya: Maqolada XIV–XV asrlar islom ilmiy tafakkuri doirasida ilm va axloq o'rtasidagi munosabat masalasi Ibn Hajar al-Asqalani merosi asosida tahlil qilinadi. Xususan, "Fath al-Bārī bi Sharh Sahih al-Bukhārī" asari misolida ilmiy-axloqiy tarbiya konsepsiyasining metodologik va ma'naviy asoslari ochib beriladi. Tadqiqotda ilmiy halollik, rivoyat zanjirini tekshirish, ustoz-shogird silsilasi, niyat pokligi va sabr tamoyillari ilmiy jarayonning ajralmas tarkibiy qismlari sifatida yoritiladi. Muallif Ibn Hajar ilmni faqat bilish vositasi emas, balki ma'naviy kamolot va ijtimoiy mas'uliyat mezoni sifatida talqin qilganini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Ibn Hajar al-Asqalani, Fath al-Bārī, ilmiy-axloqiy tarbiya, hadis ilmi, ilmiy halollik, ustoz-shogird an'anasi, niyat pokligi, rivoyat zanjiri, islom tafakkuri.

Аннотация: В статье анализируется проблема взаимосвязи науки и нравственности в исламской интеллектуальной традиции XIV–XV веков на основе наследия Ибн Хаджара аль-Аскаляни. На примере труда «Fath al-Bārī bi Sharh Sahih al-Bukhārī» раскрываются методологические и духовно-нравственные основы научно-этического воспитания. Особое внимание уделяется принципам научной честности, проверке цепочки передатчиков, традиции «учитель–ученик», чистоте намерения и терпению как неотъемлемым элементам научного процесса. Обосновывается тезис о том, что Ибн Хаджар рассматривал знание не только как средство познания, но и как критерий духовного совершенства и социальной ответственности.

Ключевые слова: Ибн Хаджар аль-Аскаляни, Fath al-Bārī, научно-нравственное воспитание, хадисоведение, научная честность, традиция учитель–ученик, чистота намерения, цепочка передатчиков, исламская мысль.

Abstract: This article examines the relationship between knowledge and ethics in the Islamic intellectual tradition of the 14th–15th centuries through the scholarly legacy of Ibn Hajar al-Asqalani. Focusing on his work Fath al-Bārī bi Sharh Sahih al-Bukhārī, the study explores the methodological and moral foundations of scientific-ethical education. Particular attention is given to principles such as scholarly integrity, verification of transmission chains, the teacher–student tradition, purity of intention, and patience as integral components of the scientific process. The study argues that Ibn Hajar understood knowledge not merely as a means of cognition, but as a criterion of spiritual maturity and social responsibility.

Keywords: Ibn Hajar al-Asqalani, Fath al-Bārī, scientific-ethical education, hadith studies, scholarly integrity, teacher–student tradition, purity of intention, chain of transmission, Islamic intellectual history.

Kirish. O'rta asrlar islom sivilizatsiyasi tarixida ilm-fan taraqqiyoti faqat nazariy bilimlar rivoji bilan emas, balki ilmning axloqiy asoslari bilan ham uzviy bog'liq holda shakllangan. Ilm va axloqning o'zaro munosabati musulmon tafakkurida qadimdan muhim o'rin egallab kelgan bo'lsa-da, XIV–XV asrlarga kelib bu masala yanada tizimli va metodologik darajada talqin qilina

boshladi. Ayniqsa, hadis ilmi doirasida ilmiy ishonchlilik, rivoyatni tekshirish, rostgo'ylik va axloqiy poklik kabi mezonlar ilmiy jarayonning ajralmas qismi sifatida shakllandi.

Mazkur maqolada Ibn Hajar al-Asqalani merosi, xususan “Fath al-Bārī bi Sharh Sahih al-Bukhārī” asari misolida ilmiy-axloqiy tarbiya konsepsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — o'rta asr islom ilmiy tafakkurida ilm va axloqning o'zaro uyg'unlashuvi qanday metodologik asosga ega bo'lganini aniqlash hamda Ibn Hajar asarlarida ilmiy halollik, ustoz-shogird an'anasi, niyat pokligi va sabr tamoyillarining nazariy hamda amaliy ifodasini ko'rsatishdan iboratdir.

Natija va muhokama. XIV–XV asrlar islom ilmiy tafakkuri taraqqiyotida ilm va axloq o'rtasidagi munosabat masalasi nazariy jihatdan yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda ilm shunchaki bilish vositasi yoki ma'lumotlarni jamlash jarayoni sifatida emas, balki insonning ma'naviy yetukligi, ichki pokligi va jamiyat oldidagi mas'uliyatini belgilovchi mezon sifatida talqin qilindi. Ilmning ijtimoiy vazifasi kengaydi: u shaxsni tarbiyalash, jamiyatni tartibga solish va haqiqatni aniqlash vositasi sifatida tushunildi. Ana shunday murakkab ilmiy muhitda yashab ijod qilgan Ibn Hajar al-Asqalani (1372–1449) hadis ilmni faqat rivoyat qilish yoki matnni izohlash san'ati sifatida emas, balki axloqiy mas'uliyat va ilmiy intizomga asoslangan tafakkur tizimi sifatida shakllantirdi[1]. Uning “Fath al-Bārī bi Sharh Sahih al-Bukhārī” asari o'rta asr islom tafakkurida ilmiy-axloqiy tarbiya konsepsiyasining yetuk amaliy ifodasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Ibn Hajar yashagan davr Mamluklar davlati hukmronligi ostida bo'lib, Qohira nafaqat siyosiy, balki ilmiy markazga ham aylangan edi[2]. Madrasalar tizimi rivojlangan, hadis, fiqh va tafsir ilmlari maxsus usullar asosida o'qitilgan. Ilm ustoz-shogird silsilasi orqali uzatilgan, rivoyat zanjiri esa ilmiy ishonchlilik va tarixiy davomiylikni ta'minlagan. Bu muhitda ilm axloqiy mas'uliyat bilan uzviy bog'liq holda tushunilgan. Ilm egallash — ma'naviy yetuklik sari intilish demak edi[3]. Shu bois Ibn Hajar ilmni faqat ma'lumotlar majmui sifatida emas, balki insonning ichki dunyosini poklovchi, tafakkurini tartibga soluvchi va jamiyatga xizmat qilishga yo'naltiruvchi jarayon sifatida talqin qiladi.

“Fath al-Bari” asari Imom Buxoriyning “Sahih” asariga yozilgan eng mukammal sharhlardan biri bo'lib, muallif uni yigirma yildan ortiq vaqt davomida ilmiy izchillik bilan yaratgan[4]. Asarning muqaddimasida muallif hadis ilmining naqadar nozik va mas'uliyatli soha ekanini ta'kidlaydi hamda sharh yozishda sabr va ehtiyotkorlik zarurligini qayd etadi. U yerda hadislarini tushunishda shoshqaloqlik qilish yoki yuzaki hukm chiqarish mumkin emasligi haqida ogohlantiriladi. Bu ogohlantirish ilmiy-axloqiy tarbiyaning birinchi tamoyili — mas'uliyat hissini ifodalaydi.

Asarda hadislar ko'p bosqichli tahlil asosida sharhlanadi. Birinchi bosqichda rivoyat zanjiri tekshiriladi; ikkinchi bosqichda matn mazmuni tahlil qilinadi; uchinchi bosqichda esa undan kelib chiqadigan huquqiy va axloqiy xulosalar bayon etiladi. Bu uch bosqich ilmiy bilishning mukammal tizimini ifodalaydi. Ibn Hajar rivoyat zanjirini tekshirish jarayonida roviylarning tarjimai holini sinchiklab o'rganadi[5]. Ularning ilmiy darajasi bilan bir qatorda shaxsiy fazilatlar — rostgo'ylik, adolatlilik, taqvodorlik va ma'naviy poklik darajasi ham e'tiborga olinadi. Agar roviy axloqiy jihatdan ishonchli bo'lmasa, uning rivoyati qabul qilinmaydi. Bu yondashuv ilmiy haqiqatni aniqlash jarayonida axloqiy omilning ustuvorligini ko'rsatadi.

Ibn Hajar ba’zi hadislarni sharhlash jarayonida rivoyatlar o’rtasidagi farqlarni aniqlab, ularni o’zaro muvofiqlashtiradi. Masalan, bir masalaga oid turli rivoyatlar keltirilganda, u har birining isnodini baholab, eng ishonchlilarini ajratib ko’rsatadi hamda mazmuniy tafovutni izohlaydi[6]. Bu yondashuv ilmiy tafakkurning asosiy belgilarini — tanqidiy yondashuv, dalillilik va mantiqiy izchillikni namoyon etadi. Ilmiy jarayon sabr va qat’iyatni talab qiladi. Ilmni yuzaki o’zlashtirish yoki asoslanmagan xulosa chiqarish qoralangan.

Ustoz-shogird munosabatlari ham “Fath al-Bārī”da bevosita va bilvosita tarzda namoyon bo’ladi. Rivoyat zanjiri orqali ilm tarixiy davomiylikka ega bo’ladi[1]. Ustoz ilmiy va axloqiy mezon timsoli, shogird esa hurmat va mas’uliyat bilan ilmni qabul qiluvchi shaxs sifatida qaraladi. Ibn Hajar o’z ustozlarini hurmat bilan tilga oladi, ularning xizmatini e’tirof etadi. Bu jihat ilmiy an’anada kamtarlik va minnatdorlik fazilatining muhimligini ko’rsatadi. Ilmiy tarbiya jarayoni faqat ma’lumot uzatish emas, balki axloqiy shakllanish jarayonidir.

Asarda niyat masalasiga ham alohida urg’u beriladi. Hadislarning ayrim sharhlarida ilmni Alloh rizosi uchun o’rganish zarurligi eslatiladi[2]. Ilm dunyoviy manfaat yoki obro’ orttirish vositasi emas, balki haqiqatni anglash va jamiyatga foyda keltirish vositasidir. Bu tamoyil ilmni ma’naviy kamolot jarayoni bilan bog’laydi. Ilmiy faoliyatning maqsadi insonni komillikka yetaklash va jamiyat manfaatiga xizmat qilishdir.

Metodologik jihatdan “Fath al-Bārī” dalillarga asoslangan tahlil, manbalarni qiyoslash va mazmuniy izchillik tamoyillariga asoslanadi. Ilmiy jarayon tekshirish, tahlil qilish va axloqiy baholash bosqichlari orqali amalga oshiriladi. Ushbu model ilmiy tafakkur va axloqiy mas’uliyat uyg’unligini namoyon etadi. Ibn Hajar ilmni bilishning nazariy jarayoni bilan bir qatorda, insonning ichki dunyosini poklovchi vosita sifatida ham ko’radi. Bundan ko’rinadiki, Ibn Hajar al-Asqalani merosi o’rta asr islom ilmiy tafakkurida ilmiy-axloqiy tarbiya konsepsiyasining mukammal namunasi sifatida baholanadi. “Fath al-Bārī” asari ilmni ma’naviy poklik, sabr, izchillik va halollik bilan bog’laydi. Ilmiy faoliyat inson tafakkuri va qalb pokligi bilan bir butun jarayon sifatida talqin etiladi. Shu jihatdan Ibn Hajar nafaqat hadis ilmining yirik namoyandasi, balki ilmiy axloq va ma’naviy tarbiya modelini amaliy ravishda shakllantirgan mutafakkir sifatida tarixda o’z o’rniga ega.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Berkey Jonathan. *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*. Princeton, 1992. P. 45–75.
2. Ibn Hajar al-Asqalani. *Fath al-Bārī bi Sharh Sahih al-Bukhārī*. Beirut, 1989. Vol. 1. P. 3–30.
3. Ibn Hajar al-Asqalani. *Tahdhīb at-Tahdhīb*. Beirut, 1995. Vol. 1. P. 12–50.
4. Brown Jonathan. *Hadith: Muhammad’s Legacy in the Medieval and Modern World*. Oxford, 2009. P. 80–120.
5. Motzki Harald. *The Origins of Islamic Jurisprudence*. Leiden, 2002. P. 140–190.
6. Rahman Fazlur. *Islam and Modernity*. Chicago, 1982. P. 32–65.